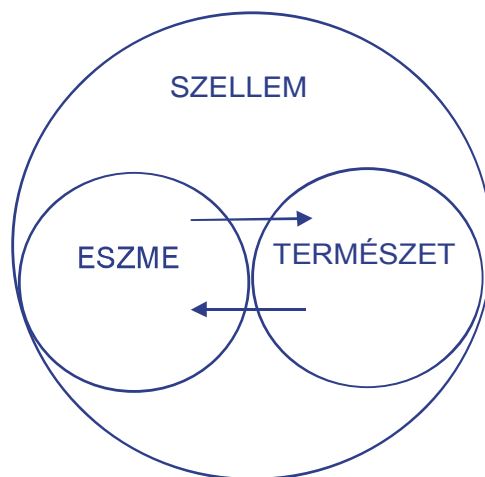

VII. TÉTEL

G.W.FR. HEGEL (1770-1831) LOGIKÁJA, TERMÉSZETBÖLCSELETE ÉS SZELLEMFILÓZÓFIÁJA

Hegel szerint az abszolútum az eszme, a természet és a szellem dialektikus egysége. Az abszolútummal mint eszmével a hegeli logika foglalkozik. Az abszolútumot mint természetet a filozófus a természetfilozófiájában mutatja be. Az abszolútumot mint szellemet Hegel a szellem filozófiájában írja le.

1. Az isteni eszmét bemutató logika

Az eszme – *az önmagában lévő abszolútum* – azoknak a fogalmaknak, törvényeknek együttese, amelyek Isten lényegét alkotják, s amelyek alapján az isteni lét kibontakozik. Így a logika a „teremtést” megelőző isteni valóság feltárása

és folyamatos kifejtése: a logika az abszolútum folyamatos meghatározása. Három része: a létről, a lényegről és a fogalomról szóló tanítás.

a) A *létről* szóló tanítását Hegel a lét, a semmi és a „levés” fogalmainak tükrében vázolja fel.

α) A *lét*: ellentétben a skolasztikus felfogással, amelyben a lét a leggazdagabb tartalmú kifejezés, a stuttgarti filozófus azt mondja: a *lét* a legüresebb fogalom.

β) A *semmi*: Hegel nem azonosítja a létet és a semmit, hanem erre gondol: ha általánosságban akarjuk elgondolni a létet (s nem valamilyen konkrét létezőre gondolunk), szellemünk átmegy a létből a nemlétbé, s a nemlétből a létbe.

γ) A „*levés*”: az emberi szellem ingadozó mozgása nem más, mint a „*levés*” (ném. *das Werden*). Mivel gondolkodásunk törvényei azonosak a lét törvényeivel, azt kell állítanunk: maga az abszolútum is levés, vagyis nem változatlan létteljesség, hanem fejlődő valóság.

b) A *lényegről* szóló hegeli tanítás a lényeg, a jelenség és a valóság címszavaiban fogalmazódik meg.

α) A *lényeg* az érzéki lét függőnye mögött rejtőző és megmutatkozó alap, amely a gondolkodás legfőbb törvényeit (az azonosság, a harmadik kizárásának és az elégséges alap elvét) magában foglalja.

β) A *jelenség* a lényeg látszása, illetve fenoménszerű létezése, a latin „*existere*” (valamiből előállni) szó alapján elnevezett exisztenciája.

γ) A *valóság* a lényeg és a fenoménszerű exisztencia megőrzött, megszüntetett és felemelt egysége.

c) A *fogalomról* szóló tanításnak három része: a szubjektív fogalom, az objektív fogalom és az eszme.

α) A *szubjektív fogalom* címszó alatt Hegel a fogalmi megértés módjait (fogalom, ítélet, következtetés) az alany szempontjából tárgyalja. Ez a rész nagyjából megfelel a hagyományos formális logikának.

β) Az *objektív fogalom* címszó alatt a filozófus a fogalmak szféráját tárgyi oldalról közelíti meg (a fogalmak itt a természet struktúráiként, programjaiként jelennek meg). Ez a megközelítés természetesen föltételezi, hogy az abszolútum tárgyasítja önmagát, és ezért tárgyként is szemlélhető.

γ) Az *eszme* a szubjektív és az objektív fogalom egysége. Benne az egyoldalú tényezők (a forma és az anyag, a szubjektív és az objektív stb.) egységbe kerülnek.

2. A külsővé váló eszme a természetben

A természet az *önmagától elidegenedett isteni eszme*: az eszme a máslett formájában. A természetfilozófus figyelembe veszi, hogy az érzékelhető

természet minden lépcsőfokán érthető szerkezetként jelen van az eszme, amely arra törekszik, hogy a természet közvetítésével szellemmé váljon. A hegeli természetfilozófia három nagy egysége: a mechanika, a fizika és a szerves fizika.

a) A *mechanika* szintjén megjelenő természet még alakatlan, formátlan. Ezen a szinten az anyag egyik része független a másiktól, s az egyetlen egységesítő elv a nehézségi erő, amely az alannyá válás első jelének tekinthető.

b) A *fizika* szintjén megjelenő természetben az anyag formát ölt, egyedivé válik: ez az alanyi lét kezdete.

c) A *szerves fizika* szintjén megjelenő természetben (a növények, az állatok és az ember világában) az anyag eléri a tényleges alanyiságot.

Hegel azt állítja, hogy az *abszolút eszme szabadon bocsátja ki magából a visszfényének tekinthető természetet* (vö. Enciklopédia 244.§). E kijelentés értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy Hegel a vallási képnnyelvet használja, amely szerinte nem olyan pontos, mint a filozófiai nyelv. Ezért a „kibocsátás” nem teremtésként értendő, hanem így: a természet az eszme megnyilvánulása. Mivel a filozófus szerint az abszolútumban nem különbözik a szabadság és a szükségszerűség, ezért a szabad kibocsátás ezt is jelenti: a természet az abszolútum szükségszerű megnyilvánulása.

A filozófus szerint a *természet az eszme ellentmondása*: a természet ugyanis az eszme alapján logikusan hozza létre alakzatait, ugyanakkor azonban alakzatai esetlegesek és szabálytalanok is. A természetnek és az eszmének ez az ellentmondása csak a szellemfilozófiában, illetve a szellemben oldódik fel. – A természetben van evolúció, és ennek kizárólagos alapja a természet mélyén rejlő isteni eszme.

Kritika: annak ellenére, hogy Hegel visszautasítja az Istent a természettel azonosító panteizmus (gör. pan: minden; theosz: isten) vádját, rendszere mégis *panteisztikus* jellegű. Állítja ugyan, hogy Isten felülmúlja a világot (a természet csak Isten fia), de a természetet az isteni lét „részének” tartja, s így az abszolútum életét függővé teszi a világ változásaitól.

Megjegyzés: Aquinói Tamás szerint Isten egyrészt felülmúlja a világot, másrészt különbözik is a világtól (a világ csak hasonmása az isteni létnek, s e hasonmás változása nem érinti az abszolútum életét). Ezt a felfogást a görög „pan” (minden) és „en theó” (istenben) kifejezések összetétele alapján panenteizmusnak nevezzük.

3. A szellem filozófiája

A *szellem* az eszme és a természet megszüntetett, megőrzött és felemelt egysége. A szellem filozófiájának három része a szubjektív szellem, az objektív szellem és az abszolút szellem szféráját öleli föl.

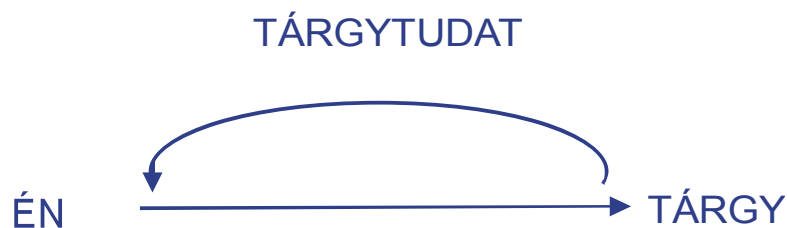
a) A *szubjektív szellem* három alakzata: a lélek, a tudat és a szubjektív szellem.

α) A *lélek* az érzékelő és érző szubjektum, amely átmenet a természetből a szellembe. Egyrészt a természet eszmei alapja, másrészt csak alvása a szellemnek. Ezen a szinten nincs alany és tárgy különbség: az „alvó” szellem nem tárgyként, hanem az állatokhoz hasonlóan környezetként érzékeli a valóságot.

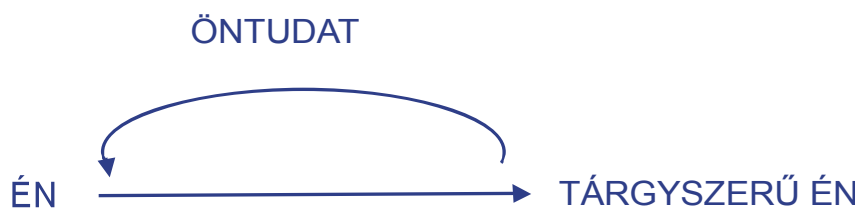

β) A *tudat* szintjén a lélek kiemelkedik az alany és a tárgy meg nem különböztetett egységéből, s szembekerül a tárggyal.

A tárgy-tudatban a tárgy valami külső és a szubjektív szellemtől független valóság.

Az öntudatban a lélek önmagáról tud: önmagát tárgyszerű valóságként tapasztalja meg.

γ) A *szubjektív szellem* (vagy ész) a lélek és a tudat megszüntetve megőrzött és felemelt szintézise: az általános öntudatban a szabad szellem felismeri a másik – végső fokon az abszolút – öntudattal való különbözőségeket is magában foglaló azonosságát. Hegel szerint a szellem ezzel a formulával írható le: „én, amely mi, és mi, amely én” (vö. A szellem fenomenológiája).

b) Az *objektív szellem* a jog, a moralitás és az erkölcsiség birodalmát öleli föl. Ennek közvetítésével mélyül el a szubjektív szellem az abszolútummal való azonosságának tudatában, s ugyanennek az objektív szellemnek közvetítésével válik teljesebbé az abszolútum önmagára vonatkozó tudása is.

α) A *jog*: A jogrend elfogadása pusztán külső megegyezés (legalitás) a társadalmi megegyezésből vagy a hatalom döntéséből eredő szabályokkal, amelyek végső fokon az abszolútum tárgyiasult megnyilvánulásai. E külsődleges megegyezés segíti az egyedi szellemet annak felismerésében, hogy azonos az abszolútummal, jóllehet a jog szférájában a szellem még nem ismeri fel teljesen ezt az azonosságot. Ennek ellenére a jogrend az abszolútum öntudatra jutási folyamatának is fontos állomása.

β) A *moralitás* az erkölcsös magatartás szubjektív (azaz kanti értelemben vett) oldala. A moralitás pusztán belső megegyezés az ész törvényével, vagyis az abszolútummal. Az egyedi szellem ezen a szinten még nem ismeri fel világosan, hogy az ész törvénye az abszolútum törvénye. Ennek ellenére a moralitás is segítője az abszolútum szellemmé válásának.

γ) Az *erkölcsiség* a pozitív jog külsődlegességének (a legalitásnak) és a moralitásnak egysége a kötelességet megtestesítő külső törvények, normák követése alapján. A szellem csak ebben a szférában éri el a jog objektivitásának és a moralitás szubjektivitásának magasabb szintű egységét: itt válik csak számára világossá, hogy kötelességei egyben jogai is, s jogai egyben kötelességei. Az abszolútum az erkölcsiség szférájában teljesebb öntudatra jut, mint a jog vagy a moralitás szintjén.

Az erkölcsiség a család, a polgári társadalom és az állam intézményeiben található meg. Az *állam* a szabadság tökéletes megvalósítása, amennyiben törvényeiben a legteljesebb mértékben jut érvényre az ész rendje. Az állam az abszolútum önkifejeződése. Ezért az államot mint valami földit-istenit kell tisztelnünk (Grundlinien der Philosophie des Rechts 272.§). Az állam felette áll az egyedeknek, mert az állam törvényei végső fokon nem a polgárok akaratából származnak (mint ahogy ezt a szerződés-elmélet hívei állítják). A polgárok vannak az államért, s törvényeinek engedelmeskedve valósítják meg saját szabadságukat. Az eszményi állam Hegel szerint monarchikus, trónöröklésen alapul és alkotmányos. Megjegyzendő, hogy Hegel egyetlen történeti államot sem akar isteníteni: tudatában van annak, hogy az állam az önkény, a véletlen és a tévedés szférájában gyakorta torz módon valósul meg (i.m. 258.§). Emellett az egyén szabadságát sem akarja megszüntetni: arra gondol, hogy az egyén szubjektív céljának és az egyetemes akaratnak összhangja a legnagyobb szabadság.

Hegel az államfilozófián belül tárgyalja a *világtörténelmet*. Meggyőződéssel vallja, hogy az isteni *ész uralkodik* a történelemben. A világtörténelmet az egymást követő államok (vagy népszellemek) és az államok közti jogi

viszonyok alkotják. Minthogy minden egyes állam sajátos módon jeleníti meg a szabadságot, a világtörténelem *haladás a szabadság tudatában*. E folyamat szükségszerű. A keleti világban csak az uralkodó (a fáraó, a király, a szultán) volt szabad. A görög-római világban minden polgár szabadságnak örvend (jóllehet a barbárok és a szolgák híján vannak a szabadságnak). A szabadság teljessége a kereszténységben jelenik meg, mert itt a szabadságot az egyéni akarat és az abszolút akarat belső megegyezésének tekintik. – Az általános világtörténet egyben *világítélet*. Ezen Hegel azt érti, hogy a népszellemeknek a szabadság megvalósításában elért sikerei vagy kudarcai egyben ítéletüknek is tekintendő. – Azt az ellentmondást, hogy az ész irányította történelem szükségszerű folyamat, ugyanakkor a történelmet esetleges emberi tettek alkotják, Hegel *az ész cselének* eszméjével próbálja feloldani. Eszerint az abszolútum fortéllyal él, amennyiben azt a benyomást kelti a történelmet alakító emberekben, hogy saját törvényeiket, elgondolásaikat követik, jóllehet valójában az abszolút ész tervét valósítják meg. – A világtörténelem eseményeinek közvetítésével jut az egyedi szellem szabadságának teljes tudatára; s ugyanígy a történelemben jelen levő isteni szellem (a világszellem) is ezek közvetítésével ébred szabadságának tényleges tudatára. – *Kritika*: Hegel felfogása nehezen érthető. Egyrészt azt állítja, hogy az abszolútum szükségszerűen az eszme alapján bontakozik ki. Másrészt azt mondja, hogy az abszolútum szabadságát nyilvánítja ki a történelemben. Az sem világos, hogy ha a történelmet alakító egyének az abszolútum életének szükségszerű mozzanatai, mennyiben lehetnek szabadok.

c) Az *abszolút szellem* a szubjektív és az objektív szellem szintézise (megszüntetett, megőrzött és felemelt egysége). Ez az abszolút öntudat a művészet, a vallás és a filozófia világában válik valóságossá.

α) A *művészet* az abszolútum megjelenítése a szemlélet formájában. A szépség nem más, mint az eszme érzéki *látzása*. A *szimbolikus* művészetben (például az egyiptomi szfinx titokzatos mosolyában) az eszme csak halványan és talányosan jelenik meg az érzéki anyag fátylában. Az antropomorf jellegű *klasszikus* művészetben (például a görög szobrászatban) a szellemi tartalom átragyog az érzékelhető formákon, de az itt megjelenő szellem elsősorban az öntudatos egyedi szellem. A kereszténység világát képviselő *romantikus* művészet a szellemet végtelennek mutatja be, azaz sejteti, hogy az anyag semmiképpen sem tudja megfelelő módon kifejezni a végtelen szellem életét.

β) A *vallás* az abszolútum önközlése és a róla való gondolkodás *képzetek* segítségével. Azt a filozófiai gondolatot például, hogy az eszme természetként tárgyiasul, a vallás (a zsidó, a keresztény és a muzulmán) így fejezi ki: Isten szabadon teremtette a világot. Azt a gondolatot, hogy a véges szellem az abszolút szellem mozzanata, a kereszténység a megtestesülés és a Krisztushoz tartozásunk tanával ábrázolja. – A vallási tudat történetileg három fokozatban mutatkozik

meg. A *természetvallások* panteisztikus jellegűek, amennyiben az abszolútum és a véges egyed között nem tesznek különbséget. A *spirituális egyediség* vallási típusában (a zsidó, a római és a görög vallásokban) Istent vagy az isteneket megkülönböztetik a világtól, s egyedi személynek vagy személyeknek tekintik. Az *abszolút* vallás, azaz a kereszténység Istent végtelen szellemnek tekintti, aki ugyanakkor áthatja a világot. A kereszténységben a végtelen szellem jelen van a végesben, s a véges szellem eléri a végtelent. Ám a kereszténység is képekbe öltöztetett gondolatokkal fejezi ki ezt az eszmét.

γ) A *filozófia* az ember oldaláról nézve nem más, mint az abszolútum gondolatokban megragadva; az abszolútum oldaláról nézve pedig az a szféra, amelynek közvetítésével az abszolútum a legmegfelelőbb és legteljesebb módon jut öntudatra. – *Isten létével* kapcsolatban a filozófus nem szorul bizonyítékokra, hiszen szerinte minden gondolkodás végső lehetőségi feltétele Isten. Burkoltan már minden istenérvet megelőzően tudunk Istenről, és éppen ez a tudás különböztet meg bennünket az állatoktól.

Kritika: A filozófiának ez a felfogása egyoldalúvá teszi a vallási tapasztalat értelmezését. Ez a felfogás azzal a veszéllyel jár, hogy a természetfeletti szférát és a megváltás ajándék jellegét elhanyagolva az üdvösséget csupán a titkot feltáró ismeret (görög eredetű szóval: gnózis) függvényévé teszi. Ez a gnózis pedig olyan helytelen racionalista előfeltevésekre épül, amelyek eleve megszabják a dogmák értelmezésének lehetőségeit. Ilyen helytelen előfeltevés például az, hogy Isten is értelmi következtetések által és tőle különböző valóságok közvetítésével ismeri meg önmagát.

Hegel szerint a *filozófia története* egyrészt az a folyamat, amelyben a végtelen Gondolat a reá vonatkozó elgondolásokon keresztül eljut önmaga megfelelő és kifejezett gondolására. Másrészt az a folyamat, amelyben az emberi szellem mozog e végtelen Gondolat megfelelő elgondolása felé. Az utolsó filozófia megszüntetett-megőrzött és felemelt formában tartalmazza a megelőző rendszereket. Jóllehet Hegel a saját rendszerét tartotta legteljesebbnek, nem gondolta, hogy a filozófia története (az abszolútum öntudatra jutási folyamata) lezárult. Kifejezetten mondja, hogy mindenki saját korának gyermeke, így a filozófia is saját kora gondolatokban megragadva (Grundlinien der Philosophie des Rechts, Vorrede). Az örök magán- és magáértvaló eszme örökké mint abszolút szellem tevékenykedik, létrehozza és élvezi magát (Enzyklopädie 577.§).